

Nog over de naam van het varkentje dat prikt

De benamingen voor de egel in Nederland en Vlaanderen zijn de jongste kwarteeuw bij mijn weten twee keer uitvoerig bestudeerd : in 1975 door P.G.J. van Sterkenburg en in 2000 door V. De Tier en M. Devos (zie Literatuur). Deze korte bijdrage wil op beide studies een aanvulling vormen en dit op een tweetal punten : de verklaring van de merkwaardige benaming *eperus* (als dialeceem voor een benaming die voorkomt in de streek tussen Leie en Schelde) en de genese van het heteroniemenlandschap.

EPERUS

Het tweede element van *eperus* is onmiskenbaar (*h*)*er*-*ts(e)*, (*h*)*orts(e)*, (*h*)*urts(e)*, waarover straks meer. De betekenis van het eerste element blijft echter tot op grote hoogte onopgehelderd : voor *eper-* voldoet noch Latijns *aper* 'everzwijn', noch een lid van de woordfamilie van Frans *éperon* 'spoor'.

Vooraf voor een goed begrip : naast IE **epero-*, waaruit Lat. *aper* 'ever' IEW 323, moet IE **ebhuro-* worden gereconstrueerd. Anders kunnen Germ. **ebura-* > Oudhgd. *ebur*, Mnl. *ever* en Kelt. **eburo-* nooit worden verklaard. IE **ebhuro-* schuilt verder in *Eburones* en *Eburovices*. De wortelvarianten IE **epero-* en IE **ebhuro-* zijn uitbreidingen van IE **ep-*, **ebh-* 'sterk' IEW 780, beantwoordend aan de klassieke afwisseling van stemloze

occlusief en geaspireerde stemhebbende occlusief (zie hierover Gysseling 1982, 80).

Daar Latijns *aper* zelfs niet in de Galloromania voorkomt (ontbreken in het FEW), is de veronderstelling van een onogelijk klein relictgebiedje met het woord in het zuidwesten van Oost-Vlaanderen tussen Leie en Schelde (een gebied dat buiten de radius van zowel het idioticon van Teirlinck als dat van De Bo valt) zoveel als het volgen van een dood spoor. Aangezien wij geen latere Romaanse evolutie zoals in Lat. *ripa* > *rive* zien, blijft de oude Latinitas (de Romeinse tijd dus) als enige mogelijkheid over. Wij weten echter dat leenwoorden van die eerbiedwaardige leeftijd niet zozeer in het eigenlijke Vlaanderen, maar veeleer Rijnwaarts moeten worden gezocht.

Frans *éperon*, een ontlening uit Frankisch **sporo-*, moet in het Middelnederlands (*e*)*speroen* opleveren. In latere tijd krijgt men weliswaar *eperoen*, zoals in de plaatsnaam Euperoen (1560 *enperoen*, lees *euperoen*) in Steenvoorde (De Flou III 1091), maar het gaat hier om een Francisch cultuurwoord. Naast de ontbrekende *sp-*, gooit vooral nog het niet doorgeven van het suffix roet in het eten.

Een speurtocht in de richting van Lat. *spīna* 'doorn' en aanverwanten leidt om dezelfde redenen tot niets: in Henegouwen overal *espèn*, met bewaarde *sp-* (FEW XII 176-187, met onder meer Oudfr. *espinart* 'egel').

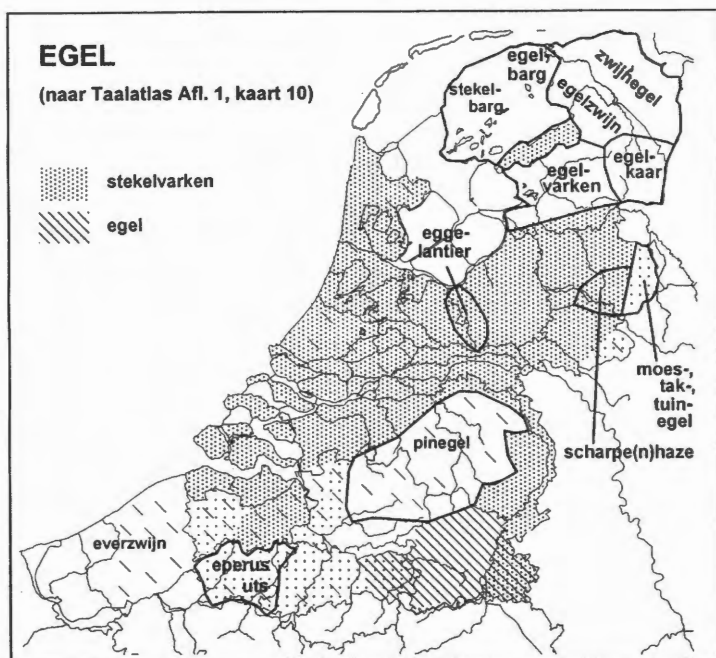
I.p.v. naar een leenwoord, zoekt men beter naar een erfwoord. In Kruishoutem klinkt *eperus* als *euperusse*, in Wortegem-Petegem als *eupelrusse*, in Oudenaarde als *eupolrusse*, met de veelzeggende zegswijze m.b.t. venijnige mensen 't is een echt' *eupolrusse!* (Enq.), wat meteen doet denken aan Nfr. *eurson* 'qui a un mauvais caractère' en Nfr. *hérissonerie* 'état d'une personne toujours

prête à piquer' (FEW III 239). Deze varianten tonen ons de weg naar *heupebraam*, *hupperbraam*, *hipperbraam*, *hippebraam*, *hepelbraam*, *epelbraam*, *wepelbraam*, *eukelbraam* en *heukelbraam* (De Bo I 269, 271, 375, 379), als benaming voor de eglantier of wilde rozelaar, bekend om zijn sterk ontwikkelde en opvallend kromme doornen, vgl. de Mnl. Zuid-Oost-Vlaamse benaming *botteldoren*. Als plaatsnaam komt te Aarsele en Dentergem voor : Heupelbraam (1474 *bij der huepelbrame*, 1636 *de heupelbrame*, ca. 1700 *duijpelbrame*) (De Flou V 1025).

Het eerste element is 'Nl. *hiep(e)*'; men vindt het onder meer terug in het Duits, het Engels en het Noors en de wortelreconstructie luidt : IE **keub-* 'doorn-(struik)' IEW 595. Het woord is achteraf meestal de opvallende bottel gaan benoemen, maar verdween in die betekenis al even vaak weer. Dat was het geval in West-Vlaanderen, waar de bottels i.p.v. *hielps* voortaan *klokken* werden genoemd (De Bo I 271). Zo kon met het woord weer de heester zelf worden aangeduid. In de toponymie wisselt *hiepe* veel af met **hok-*, een ander lexeem voor stekelachtige bomen en planten, zie de uitvoerige bespreking van beide elementen in de GNSF, 472-475 s.v. Okaai onder Teralfene (1164 kop. 17de eeuw *hokeida*).

Mede op volksetymologische basis ('*egel + antier*') werd de wilde rozelaar zelfs rechtstreeks met de egel geassocieerd, getuige de benaming *eggelantier* 'egel' in centraal Nederland (Taalatlas, afl. 1, kaart 10). Noot : Mnl. *eglantier* 'wilde roos' gaat terug op Oudfr. *aiglantier*, van *aiglent* 'rozenbottel', uit Gallorum. *aculentus* 'stekelig', van *acus* 'naald'.

Conclusie : (*h*)*epe(l)*- heeft zijn plaats naast *stekel-*, *pin-*, *ijzeren-* en *scharpen-*.

Uit : DE TIER & DEVOS 2000, 202

GENESE VAN DE EGEL-KAART

In de vroege Middeleeuwen had Germ. **igila-*, **igula-* in heel het Germaanstalige gebied het monopolie : van Oudhgd. *igil* tot Angs. *igil* en Oudnoors *igull*. J. Pokorny reconstrueert IE **eghi-no-s* 'slangen-vreter' (de eegel voedt zich onder meer met wormen en kleine slangachtigen), 'met als kortvorm IE **eghi-*', met verwijzing naar het verwarrende verhaal over **ang^u(h)i-* 'slang, worm', naast **eg^uhi-* en **eghi-*, waarvan hij overigens zelf de inconsistentie toegeeft (IEW 43-45 en 292). Een andere en veel betere uitleg treft men aan in Franck-van Wijk

150, met een pleidooi voor de wortel IE **egh-* 'steken' (vgl. IE *agh-* 'agressief') als basis. Deze uitleg biedt tevens ruimte voor het rechtstreekse verband met die andere 'prikker', met overigens dezelfde etymologie maar met licht verschillende klankevolutie, de *echel* of bloedegel, de *hirudo sanguisuga*, in veredelde versie bekend als de *hirudo medicinalis*. Met behulp van zuignappen hecht het beestje zich vast op de huid van zijn gastheer, waar het zich verder met zijn scherpe tandjes doorheen snijdt.

In de Middeleeuwen verscheen een Romaanse concurrent, op het ogenblik en op de plaats waar men die kon verwachten : tijdens de 11de-12de eeuw, in het zuidwesten, in de 'Vlaams-Picardische corridor' dus. *Herts(e)* heette de nieuweling, van Oudfr. **erice*, uit Lat. *ērīcius*, naast (*h*)*ērīnāceus*, beide afleidingen van *ēr* (FEW III 238-239), en Grieks *χῆρ*, alle bij IE **ghēr-(s)* 'stekeldier' IEW 445. Na de ontlening werd **erice* in de Galloromania voorzien van het suffix *-on*, wat er tot de huidige vorm *hérisson*, met expressieve *h*, leidde. *Herts(e)* vertoont echter *ts* en niet *s(s)*, wat zijn verklaring vindt in het feit dat in het Picardisch, het dialect van het brongebied, Lat. *c* vóór *i* gepalataliseerd bleef als *ch* [ʃ], een klank die in het Vlaams steevast geadapteerd wordt als *ts*. (*H*)*éricane* was dus de vorm bij zijn afreis naar Vlaanderen. Nog een ander detail is de klemtoon. Men had in Vlaanderen *he'rits(e)* kunnen verwachten, maar het is uiteindelijk '*herts(e)* uit '*herits(e)* geworden. Dit heeft te maken met de algemene regel dat Romaanse ontleningen van vóór ca. 1200 (sommigen stellen zelfs : van vóór 1050-1100) onder het regime van het toen nog zeer krachtige Germaanse initiale accent vallen (zie GNSF, 118-123 en 148).

Voor *herts(e)* bestaat nog een tweede, formeel zelfs eenvoudiger verklaring, vgl. MW III 399-400 : uit Oudfr. *herse*, Oudpic. *herche*, nu in Doornik *ierce*, in Bastenaken *īp*, uit Lat. *hirpex* 'eg' in cas obl. (FEW IV 430-432). De bovenstaande uitleg op basis van het kaartbeeld maakt dit alternatief evenwel overbodig.

De woordgeografische situatie met het 'oude' *egel* en het 'nieuwe' westelijke *herts(e)*, zoals hierboven geschetst, deed Maerlant in 1271-1272 schrijven :

Crinatus (*lees* : Erinacius) ...

.j. *egel etet in dutsce tale*

jn vlaenderen .i. herts (met bovengeschreven *r*) *wetic wale* ...

(ed. CG II 2 73-74).

Dat Oost-Vlaanderen in Maerlants tijd en later het strijdtoneel van beide woorden was, illustreren respectievelijk in het westen, in Velzeke Ekelenbos (1311 *dwelke half bunre lands heet eghlenbosch*); Ekelsmeers (1378 n.s. *de eghelen mersche* (dat.), 1780 *den heekelen meirsch*), met typische latere Zuid-Oost-Vlaamse *g > ø > glottisslag^k*, en — als voorpost — in het oosten, in Erpe Hertsink (straat) (1370 *in de hertshinc*, 1386 *up den hertshinc*, 1633 *opden hertsinck noort west de beecke jegens den hoonegem*) (TWOZVI.), met toegevoegd diminutiefsuffix zoals in *varken* en *kieken* én als pendant van *-on* in het genoemde *hérisson*.

Een derde fase, de post-middeleeuwse, zette overal de poorten open voor een waaier van heteroniemen, waarbij met name de gelijkenis met het (ever)zwijn (*varken*, *everzwijn*, *barg*, vgl. het Engelse (hedge-)hog 'gesneden man-

netjesvarken') en het kenmerk 'spinosus' de rijke volksfantasie aanwakkerden.

L. VAN DURME

LITERATUUR

- BO, DE L.L. (1892) *Westvlaamsch Idioticon*. I. Gent.
- CG = GYSSELING, M. (1981) *Corpus van Middelnederlandse teksten (tot en met het jaar 1300)*. II 2. 's-Gravenhage.
- Enq. = *enquête bij de families Marc en Paul Rogge uit Oudenaarde*.
- FLOU, DE K. (1923, 1925) *Woordenboek der toponymie van Westelijk Vlaanderen ...* III, V. Brugge.
- FRANCK-VAN WIJK = WIJK, VAN N. (1912²) *Franck's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal*. 's-Gravenhage.
- GNSF = DURME, VAN L. (1996) *Galloromaniae Neerlandicae Submersae Fragmenta*. Gent.
- GYSSELING, M. (1982) Noordwesteuropese persoonsnaambestanddelen. *Naamkunde* 14, 80-102.
- IEW = POKORNY, J. (1949-1969) *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. I-II. Bern-München.
- STERKENBURG, VAN, P.G.J. (1975) *Het Glossarium Harlemense. Een lexicologische bijdrage tot de studie van de Middelnederlandse lexicografie*. 's-Gravenhage.
- TIER, DE V. & M. DEVOS (2000) De Zuid-Nederlandse benamingen voor de egel. In V. DE TIER, M. DEVOS & J. VAN KEYMEULEN (red.) *Nochtans was scherp van zin. Huldealbum Hugo Ryckeboer*. Gent-Deinze, 193-211.
- TWOZVI. = *Toponymisch Woordenboek van Oost- en Zeeuws-Vlaanderen*, in voorbereiding.